

„BIBLIA LUI ȘERBAN”, monument de limbă teologică și literară românească

Î.P.S. BARTOLOMEU VALERIU ANANIA
Mitropolitul Clujului, Albei, Crișanei și Maramureșului

În cartea mea de amintiri literare am însemnat o conversație cu Marin Preda, în cursul căreia el m-a întrebat: „Care este, la noi, cea mai bună traducere a Bibliei?” I-am răspuns: „După părerea mea, cea mai bună rămîne tot cea din 1688, «*Biblia lui Șerban*»”.

Aceasta se întîmpla în anul 1979, la vremea cînd, implicat în proiectul unei ediții jubiliare a celebrului tom, deschideam aproape zilnic această veche Scriptură și mă uimeam, odată mai mult, de frumusețea și cuprinderile ei. N-aș putea spune că pînă atunci o ignoram. În tinerețe obișnuiam să citesc, mai mult la întîmplare, capitole sau numai pagini dintr-un exemplar pe care îl aveam în biblioteca mea proprie și pe care, în 1954, i l-am dăruit lui Tudor Arghezi. O făceam însă numai cu interesul de a iscodi izvoarele graiului, căutînd cuvinte, expresii și forme gramaticale menite să mă sustragă rutinei și să-i adauge scrisului meu cîte ceva din prospețimea celor de demult.

Mai tîrziu, la vremea de care am pomenit, mi-am dat seama că această frumoasă carte trebuie să-l intereseze nu numai pe scriitor, ci și pe teolog, că ea nu este doar limbă românească, ci și ortodoxie militantă.

Este ceea ce a trebuit să înțeleg și mai de curînd, cînd mi s-a încredințat nemeritata cinste de a vorbi, în acest cadru solemn, despre „*Biblia lui Șerban* ca monument de limbă teologică și literară românească”. Potrivit acestei formulări, la început am fost ispitit să-mi împart cuvîntul în două capitole principale, teologic și literar, dar, după cîteva zile de chibzuință și îndoieli, m-am răzgîndit; cele două planuri nu pot fi abordate separat fără a cădea în artificiu și convenționalism; în realitate, ele se întrepătrund atît de puternic și de intim încît alcătuiesc un singur tot.

Biblia este, într-adevăr, un text literar de mare amploare, de la universalitatea temelor la bogăția lexicului și varietatea stilurilor. Mai presus de toate, însă, ea este Cartea Sacră prin excelență, „Cartea Cărților”, „Sfînta Scriptură”, principalul vehicul al revelației divine; ea este, dacă vreți, modalitatea literară a încarnării

Logosului, prelungirea întrupării Lui prin pana inspirată a autorilor sacri. „*Cerul și pământul vor trece, dar cuvintele Mele nu vor trece*” (Mat. 24, 35). În Sfintele Scripturi nu există carte, capitol sau verset care să nu aibă o dimensiune teologică, explicită sau implicită, după caz. Nici nu ar fi nevoie să menționez epistolele pauline, care sînt teologie pură. Să ne gîndim însă la viața lui Moise, așa cum este înfățișată în patru din cele cinci cărți ale Pentateuhului. În aparență, ea nu ar fi altceva decît un capitol fundamental din istoria poporului evreu; cu toate acestea, Sfîntul Grigore de Nyssa a descifrat în ea o vastă teologie a devenirii noastre duhovnicești. Poate cineva să spună că splendidul poem *Cîntarea Cîntărilor* nu este literatură în cel mai deplin înțeles al cuvîntului? Frumusețea lui nu a fost egalată de nici un scriitor profan. Cu toate acestea, sensurile lui teologice i-au preocupat stăruitor pe gînditorii și literații lumii, de-a lungul a optsprezece secole, de la Origen la Paul Claudel. Dacă cele două firi ale Mîntuitorului – dumnezeiască și omenească – nu pot fi gîndite, abordate sau tratate separat, ci numai în indisolubila unitate a persoanei lui Iisus Hristos, același lucru se poate afirma și despre teologia și literatura Sfintei Scripturi.

Este bine, totuși, să se știe că în limba teologică a Bibliei nu trebuie căutat limbajul teologiei sistematice. Spun aceasta pentru că, în zilele noastre, o anumită intelectualitate a lumii creștine occidentale, dezamăgită de simplitatea limbajului biblic, avansează ideea absurdă că un popor cu o limbă evoluată ar trebui să-și aibă Sfînta Scriptură în trei versiuni paralele: una în stil tradițional, pentru uzul liturgic, unul în limba populară, pentru mase, și una în stil literar contemporan, pentru nivelul – mai rafinat și, deci, mai pretențios – al oamenilor cultivați.¹ Acestora din urmă, dacă ar exista și la noi, le-aș pune în față un singur fragment din Prologul Evangheliei după Ioan, pe care însă, într-adins, l-aș cita în limba română din 1688: „*De-nceput era Cuvîntul și Cuvîntul era către Dumnezeu și Dumnezeu era Cuvîntul. Acesta era de-nceput către Dumnezeu. Toate prin El s-au făcut; și fără de El s-au făcut niceuna carea s-au făcut. Întru El viață era și viața era lumina oamenilor. Și lumina întru întunearic luminează și întunearicul prea ea nu o apucă, ... Și Cuvîntul trup s-au făcut și sălășlui întru noi și am văzut mărirea Lui, mărirea ca Unul Singur-Născut de la Tatăl, plin de dar și de adevăr*” (Ioan 1, 1-14). Dacă G. Călinescu îl citează ca pe un exemplu de limbă literară încă vie, iată că textul poate fi și un model de rafinament al gîndirii teologice, într-o concentrare pe care tratatele academice nu o pot atinge. Dacă teologia sistematică este un limbaj al încrengăturilor, Biblia este o rostire a nucleelor. Teologia – prin definiție – este vorbire *despre* Dumnezeu, pe cînd Sfînta Scriptură este vorbirea *lui* Dumnezeu despre Sine însuși.

Afirmînd că versiunea din 1688 rămîne cea mai bună traducere a Bibliei în limba română nu am vrut să împietez asupra versiunilor care i-au urmat, și cu atît mai puțin să sugerez că acestea ar trebui anulate, că adică *Biblia lui Șerban* s-ar

¹ Cf. Eugene A. Nida, *Comment traduire la Bible*, ecl. Alliance biblique universelle, 1987.

cere restaurată ca bază exegetică în învățămîntul teologic sau ca instrument de catehizare pentru credincioșii de astăzi. Admitem că ea va fi avînd unele erori de traducere și că sintaxa ei este, în foarte mare măsură, tributară originalelor grecești, ceea ce face ca limba să ne apară greoaie pe alocuri, strînsă pe un calapod care nu-i este propriu. Cartea este și rămîne, însă, un unicat. Mitropolitul Andrei Șaguna avea dreptate să afirme că „Limba Bibliei pentru un popor numai odată se poate face. Dacă s-au învins piedeca cea mare a traducerii credincioase și înțelese, și dacă poporul au primit limba aceea, așa zicînd în însăși ființa sa, atunci următorii n-au de a mai face alta, ci numai a o rennoi și îndrepta, așa după cum ar fi rennoit și îndreptat traducătorul cel dintîi al Bibliei, de ar fi trăit pînă în veacurile lor”.²

Într-un studiu publicat în „Revista de istorie și teorie literară”, profesorul Virgil Cîndea a demonstrat, cu spirit critic și rigoare filologică, faptul că *Biblia lui Șerban* a devenit un *textus receptus* de supremă autoritate în evoluția tipăriturilor noastre sacre, că adică toate – absolut toate – versiunile Bibliei în limba română, fie ele „traduceri”, fie revizuii, se sprijină pe textul din 1688, un text pe care autorii acestor versiuni l-au folosit din plin, chiar dacă rareori au și mărturisit-o – și chiar dacă nu întotdeauna i-au urmat îndreptarul.³

Mi-aș îngădui să adaug și un alt aspect. O incursiune cît de sumară în istoria ortodoxă a Bibliei românești ne duce la concluzia că nici o ediție nu a fost considerată perfectă și, în consecință, vrednică de a fi retipărită ca atare. Fiecare nouă ediție a fost supusă unei îmbunătățiri, fie în ce privește exactitatea traducerii, fie în ce privește limba. Chiar cea mai bună dintre cele ale secolului trecut, *Biblia* din 1914 – a Sfîntului Sinod⁴ – încă mai putea fi amendată. În ședința din 12 mai 1915 (deci, la un an după apariție), în urma unor observații de fond ale episcopului Nicodim Munteanu⁵, Sfîntul Sinod admitea, în principiu, posibilitatea ca în noua ediție să se fi strecurat unele greșeli și a apreciat că, în viitor, la o nouă ediție, lucrurile se pot îndrepta.

Nici faimoasa traducere din 1936⁶ nu a pornit sub semnul și cu idealul desăvîrșirii. La 3 decembrie 1932, Sfîntul Sinod aproba ca Biblia inițiată și propusă de patriarhul Miron să fie tipărită „într-o ediție de probă”, urmînd ca, în vederea unei a doua ediții, persoanele de specialitate să-și facă observațiile și să le comunice Sfîntului Sinod. Următoarea ediție însă (lăsînd la o parte pe cea „laică” din 1938⁷) a apărut de abia sub patriarhul Nicodim, în 1944. După 22 de ani, această „a doua ediție”, cum o intitula însuși patriarhul, era încă socotită – ca și cea din 1936 – „de probă”.

² Prefață la *Biblia* de Sibiu, 1858.

³ Virgil Cîndea, *Paradisul și grădina* în „Revista de istorie literară” nr. 3–4/1987, p. 20–30.

⁴ A fost inițiată în 1895 de către mitropolitul Iosif Gheorghian. La revizuirea ei au lucrat, în comisii succesive, 16 arhieriei, episcopi și mitropolii.

⁵ Acesta nu făcuse parte din nici o comisie de revizuire.

⁶ Traducere de Gala Galaction, Vasile Radu și Nicodim Munteanu.

⁷ Apărută în Editura Fundațiilor Regale.

Tot ediție „de probă” se declara și cea din 1968, inițiată de patriarhul Justinian. Deși prezenta un text revizuit⁸ – după edițiile anterioare –, ea se considera, totuși, o versiune provizorie, „pînă la definitivarea în limba română a textului Bibliei”.

Nici cea tipărită de același patriarh Justinian în 1975 nu și-a revendicat perfecțiunea; ea o reproducea pe cea din 1968, „cu unele îmbunătățiri ale textului, constînd din revizuirii de traduceri pe alocuri și din îndreptări de cuvinte”.⁹

Cît despre ediția din 1982, inițiată de patriarhul Iustin, ea reproduce Vechiul Testament din ediția 1975, fără nici o schimbare, și include Noul Testament din 1979, al cărui text fusese, iarăși, revizuit.¹⁰

Nici aceasta însă nu a fost socotită drept ediție definitivă, de vreme ce patriarhul Teoctist, preluînd o scumpă moștenire de la înaintașul Său, a patronat întocmirea unei versiuni stabile a Sfintei Scripturi, începînd cu Noul Testament, în speranța că se va ajunge, în sfîrșit, la acea „definitivare în limba română a textului Bibliei”, visată de patriarhul Justinian.

Această „definitivare”, însă, are – și ea – un înțeles relativ. E bine să reținem adevărul că o traducere sau revizuire a Bibliei în versiune „definitivă” (cu sensul de „în veci neschimbabilă”) nu este posibilă niciunde, în nici o cultură și în nici o limbă, iar aceasta, pentru două motive principale: mai întîi, textele originale apar în ediții critice tot mai bune și mai complete; în al doilea rînd, orice limbă evoluează. Dacă mitropolitul Simion Ștefan era îndreptățit să afirme – în celebra sa prefață – că „cuvintele trebuie să fie ca banii, că banii aceia sînt buni carii împlă în toate țările”¹¹, nu mai puțin realist era Șaguna în a observa că „limba noastră e pom viu, [...] ramurile bătrîne și fără suc se usucă și cad, mlădițe tinere ies și cresc; [. . .] toate ale lui se fac și se prefac, iar tulpina rămîne totdeauna aceeași”.¹²

Așadar, dacă nu se poate vorbi de o soluție „definitivă” în înțelesul exact al cuvîntului, ci numai de o Versiune îmbunătățită sau stabilă, stabilitatea acesteia într-o limbă evoluată trebuie să dureze – după părerea specialiștilor – cel puțin o sută de ani. Or, ce constatăm în istoria Bibliei românești? Edițiile revizuite s-au succedat la intervale mult mai mici, începînd cu 4–5 decenii și ajungînd, în ultima vreme, la 4–5 ani. *Biblia lui Șerban* este singura care a stat în picioare, neclintită, timp de un secol și jumătate. Această neobișnuită performanță se datorează nu atît împrejurărilor istorice, cît calităților intrinsece ale unui text bine gîndit și scris într-o limbă românească solidă, menită nu numai să consolideze o cultură, ci și să mențină încrederea cititorilor în propria lor ortodoxie.

⁸ Revizuire făcută de preotul Ioan Gagi, profesorul Teodor M. Popescu și profesorul Dumitru Radu.

⁹ Revizuirii operate de preotul Ioan Gagi.

¹⁰ De către preotul prof. Constantin Cornișescu, preotul Ioan Muncea, preotul prof. Nicolae Petrescu și preotul prof. Dumitru Radu.

¹¹ În prefața la *Noul Testament* de la Bălgrad, 1648.

¹² În aceeași prefață citată mai sus.

Profesorul I. Chițimia, subliniind prospețimea limbii din *Biblia de la București*, notează că „elementul fundamental de reînnoire l-a constituit lexicul”.¹³ Acesta e un succes enorm, dacă ne gândim că, în limba literară clasică a unui popor, Biblia însumează cel mai bogat vocabular, cu termeni din domenii extrem de variate: credințe, evenimente și practici religioase, anatomie, psihologia și patologia omului, mediu înconjurător, faună, floră, fenomene ale naturii, hrană, îmbrăcăminte, construcții, meserii de tot felul, entități și mecanisme sociale etc., etc. Constatăm însă că înnoirea s-a dovedit reală nu numai pentru vremea aceea, ci și pentru îndelungate vremi de mai târziu. Să ne gândim, de pildă, că Budai-Deleanu, Dosoftei, Varlaam – și chiar Creangă – nu mai pot fi citați astăzi în întregime fără ajutorul unui glosar – acea listă alfabetică a cuvintelor uzate, dispărute din limbă sau al căror înțeles a suferit schimbări. O asemenea listă are și ediția jubiliară din 1988 a *Bibliei lui Șerban*. Să comparăm, foarte sumar, câteva date (operînd în cifre rotunde). *Psaltirea în versuri* – ediția lui N. Ursu din 1978 – are un glosar de 600 de cuvinte; opera lui Ion Neculce – editată de Gabriel Strempeț în 1982 – înscrie în glosar 700 de cuvinte; ei bine, pentru întreaga *Biblie din 1688*, glosarul ediției jubiliare însumează – cu generozitate – 1200 de cuvinte.

Cînd spun „cu generozitate”, mă gândesc la aceea că intrări precum „a semăna”, „slăbănog”, „a sîrgui”, „tabără”, „a țilcui”, „odraslă”, „a odrăsli”, „seminție”, „fierbințeală”, „genune”, etc., etc, cuvinte încă vii și viguroase în limba noastră curentă, puteau lipsi fără nici o pagubă, așa încît, după părerea mea, glosarul real al acestei ediții însumează cel mult 1000 de intrări. Dar nu aceasta e important, ci altceva; luîndu-l ca termen de calcul, rezultă că procentul cuvintelor uzate din vocabularul *Bibliei lui Șerban* este de 6,6% în trei secole, ceea ce înseamnă o medie de 2% într-un secol.

Să admitem, totuși, că statistica nu ar fi îndeajuns de convingătoare. Îngăduiți-mi să prezint o dovadă „pe viu”, anume un text care este la îndemîna sau în memoria celor mai mulți dintre noi, cunoscut sub genericul de *Cele 9 Fericiri* (apărută – să nu uităm! – în 1688): „*Fericiți cei săraci cu duhul, că acelora iaste împărăția cerurilor! Fericiți ceia ce plîngu, că aceia să vor mîngîia! Fericiți cei blînzi, că aceia vor moșteni pămîntul! Fericiți ceia ce flămînzesc și însetoșează direptatea că aceia să vor sătura! Fericiți cei milostivi, că aceia să vor milui! Fericiți cei curați la inemă, că ei vor vedea pre Dumnezeu! Fericiți cei de pace făcători, că aceia fii lui Dumnezeu să vor chema! Fericiți cei goniți pentru direptate, că acelora iaste împărăția cerurilor! Fericiți veți fi cînd vor ocări pre voi și vă vor goni și vor zice tot răul graiu asupra voastră, mințind pentru mine! Bucurați-vă și vă veseliți, că plata voastră multă e în ceruri*” (Mat. 5, 2–12). Cine, în zilele noastre, ar putea pretinde că nu a înțeles măcar un singur cuvînt sau o singură propoziție?

¹³ I. Chițimia, *Un monument de valoare literară perenă: „Biblia lui Șerban Cantacuzino”* (1688), în ediția jubiliară din 1988 p. 931.

Sînt cunoscute numeroasele și enormele dificultăți, uneori de netrecut, pe care le întîmpină traducerea Bibliei. Specialiștii contemporani consideră că numai în textul grecesc al celor patru Evanghelii există aproximativ 700 de ambiguități gramaticale și lexicale – fie intenționate de autorii sacri, fie datorate copiștilor –, probleme care nu pot fi rezolvate decît cu ajutorul contextului.¹⁴ A apela însă la context înseamnă a gîndi nu numai filologic, ci și – neapărat – teologic. Cu aceste dificultăți s-au confruntat, desigur, și cărturarii lui Șerban Cantacuzino, a căror cultură umanistă era dublată de o solidă – și uneori foarte subțire - pregătire teologică. În opera lor există biruințe pe care traduceri moderne încă nu le-au înregistrat, nici în românește și nici chiar în principalele limbi europene. Vă pun înainte, spre exemplificare, versetul 8 al capitolului 3 din *Cartea Facerii*, deocamdată în versiunea din 1914: „*Și au auzit glasul Domnului Dumnezeu umblînd prin Rai după amiazăzi, și s-au ascuns Adam și femeea lui...*”. Adverbul „după amiazăzi” – în grecește *to deilinón* – e tradus în versiunea franceză Ostervald prin „au vent du jour”, ceea ce nu spune nimic; versiunea ecumenică, din 1975, preferă sintagma „au souffle du jour”, cu explicația – în subsol – că e vorba de briza care bate, în țările calde, la apusul soarelui; versiunea oficială engleză King James, ediția 1958, folosește expresia „in the cool of the day”, dar nici aceasta nu spune mare lucru, întrucît răcoare poate fi nu numai seara, ci și dimineața. Tălmăcitorii din 1688 merg însă de-a dreptul la țintă: „*Și auziră glasul Domnului Dumnezeu, umblînd în grădină înde sară...*” Traducătorii din 1936, probabil sub influența versiunii engleze, adoptă expresia „în răcoarea serii”, ceea ce nu e deloc rău, numai că ei au căzut într-o capcană de care Milescu și Grecenii au știut să se ferească. Verbul „a umbla” ca predicat, poate avea drept subiect pe oricare din cele două substantive care îl preced, „glasul” (Domnului) sau „Domnul” (însuși). Versiunea King James păstrează ambiguitatea; traducerea ecumenică sugerează că Domnul este cel ce „se plimba” prin paradis, dar Galaction și Radu nu vor să lase nici o îndoială asupra acestui fapt: „*Iar cînd au auzit glasul Domnului Dumnezeu, care umbla prin rai în răcoarea serii...*” Această formulare s-a păstrat pînă în zilele noastre; mai mult, spre o mai mare certitudine, pronumele relativ „Care” (desemnîndu-l pe Domnul Dumnezeu) e majusculat. Cum procedează tălmăcitorii din 1688? Păstrînd verbul în gerunziu (iar nu activîndu-l, cum au făcut modernii noștri) și separîndu-l prin virgulă de imediata vecinătate a dublului substantiv. „Domnul Dumnezeu” care îl precede, ei așază predicatul în relație cu substantivul „glasul”, care devine astfel subiect. Cu alte cuvinte, nu Domnul este cel ce umblă prin grădină „înde sară”, ci glasul Său. Aceasta înseamnă însă a gîndi teologic; după cădere, primii oameni nu mai au șansa de a-L percepe pe Dumnezeu decît indirect și parțial, prin simțul auzului; vîntul serii – sugerat de verbul „umblînd” – e vehiculul material prin care Dumnezeu se face sensibil. Tot în felul acesta i se va descoperi profetului Ilie: prin „*adiere de vînt lin*” (în versiunea 1688:

¹⁴ Charles T. Taber et Eugene A. Nida, *La traduction: Théorie et méthode*, Londra, 1971, p. 6.

„glas de abur subțire”) (III Regi 19, 12). E probabil ca o viitoare versiune îmbunătățită a acestui text să-l formuleze: „glasul Domnului Dumnezeu purtându-se prin rai în boarea amurgului”, dar aceasta, cu certitudine, nu în spiritul versiunilor noastre curente, ci în acela al tâlmăcitorilor din 1688.

Unii dintre contemporanii noștri se grăbesc să-i învinuiască pe cei vechi că traduceau literal, cuvânt cu cuvânt, aproape mecanic, de unde și obscuritatea multora din textele lor. Nu întotdeauna este adevărat. În I Ioan 3, 17, de pildă, se vorbește despre omul bogat care rămâne nesimțitor față de nevoile altuia. Tradusă literal, această nesimțire este exprimată prin sintagma „a-și închide splaghnele” (folosesc anume, deocamdată, neologismul). Grecescul *splághnon* înseamnă „măruntaie”, „viscere”. Termenul este folosit și în anatomia topografică spre a desemna, laolaltă, organele din cavitățile abdominală și toracică). În limbajul curent, prin „măruntaie” se înțeleg în special stomacul și intestinele. Unele versiuni franceze traduc literal: „fermer ses entrailles”; versiunea King James, la fel: „to shut up his bowels”; evident efectul poate fi catastrofal. Ca să evite impasul, traducerea ecumenică recurge la ceea ce, mai nou, se cheamă „echivalența dinamică”: „se fermer î toute compassion”. Ce fac cărturarii lui Șerban? Ei nu se împiedică de literalitatea cuvântului *splaghna* ci aleg din el numai organul de trebuință și care, de fapt, întrupează metafora: inima. Așadar, nu „a-și închide măruntaiele”, ci „a-și închide inima”. Și acum, textul: „*Iară carele ar avea avuția lumii și va vedea pre fratele lui lipsit și-ș va închide inima lui de către el...*” Ce comentariu s-ar mai putea face? E o biruință pe care au preluat-o toate edițiile următoare, pînă în zilele noastre.

Uneori tâlmăcitorii recurg la sinonimie, dar o fac în virtutea unor cerințe ale muzicalității liturgice. Prin cult, textele biblice sînt mai mult ascultate decît citite, iar limba cultului este mult mai conservatoare decît cea literară sau vorbită. În finalul *Psalmului 23*, cuvîntul grecesc *doxa* se repetă de cinci ori. *Biblia lui Șerban* îl traduce de patru ori prin „mărire” și o dată prin „slavă”. Să ascultăm textul: „*Rădicați porțile, boiari, ale voastre și vă rădicați porți veacinice, și va intra împăratul mării. Cine e acesta, Împăratul mării? Domnul tare și puternic Domnul tare e în războiu. Rădicați porțile, boiari, ale voastre să vă rădicați porți veacinice, și va intra împăratul mării. Cine iaște acesta, Împăratul mării? Domnul puterii; Acesta e împăratul slavei*” (Psalm 23, 7–10). Nu vom nega intenția cărturarilor de a impune în limbă o mai mare pondere a cuvintelor de origine latină (fapt pe care îl remarcă și profesorul Chițimia). Dar de ce cuvîntul slav este așezat tocmai la urmă? În *Biblia din 1688*, Psaltirea este împărțită în catisme (grupe de psalmi care se citesc, ciclic, la slujbele din biserică). Potrivit tipicului, finalul fiecărei catisme este marcat prin închinarea citețului, cu formula sacrosanctă: „Slavă Tatălui și Fiului și Sfintului Duh...” Or, *Psalmul 23* este sfîrșitul catismeii a 3-a. Așadar, traducînd, tâlmăcitorul avea în auz rostirea rituală, căreia i se acordă un accent special prin învecinarea ultimului cuvînt al psalmului cu primul cuvînt al închinării: „*Cine iaște acesta, împăratul mării? Domnul*

puterii: *Acesta e împăratul slavei*”, „Slavă Tatălui și Fiului... După *Biblia lui Șerban*, numai diortositorii din 1914 (toți arhieriei) au mai ținut seama de eufonia liturgică a textelor biblice.

Alteori simțul muzical al tălmăcitorilor angajează probleme de fond. E destul de cunoscut preludiul celebrului capitol 13 din *Epistola I-a către Corinteni*. În versiunile curente îl citim astfel: „*De aș grăi în limbile oamenilor și ale îngerilor, iar dragoste nu am, făcutu-m-am aramă sunătoare și chimval răsunător*”. Opoziția dintre cele două ipostaze este, desigur, evidentă, dar nu și foarte puternică, întrucît „aramă sunătoare” poate fi o metaforă pentru „trîmbiță”, iar „chimval” desemnează de-a dreptul un instrument muzical. Tălmăcitorii din 1688 apasă greu pe final: „*De voi grăi cu limbile oamenilor și cu ale îngerilor, și dragoste nu am, făcutu-m-am aramă răsunînd au tîmpănă băcăind*”. Verbul „a băcăi” – desigur, onomatopeic – (care însă lipsește din glosar) vrea să sugereze zgomotul haotic, asurzitor, făcut de cineva care bate într-o tinichea („tîmpănă” = „timpan”), așa cum fac uneori copiii răi. El îl traduce pe grecescul *alalázo* care înseamnă, într-adevăr, „a răsună” (un instrument muzical), dar al cărui înțeles primar este acela de „striga tare”, „a răcni” (pornind la atac = haiducescul nostru „alelei”), a scoate urlete din gîtlej. Să mai observăm că nu se spune „aramă... și tîmpănă...”, ci – mult mai aproape de original – „aramă răsunînd *au* (sau) tîmpănă băcăind”; așadar, al doilea termen nu are rolul de a-l alterna pe cel dintîi, ci de a-l întări prin hiperbolizare. Putem vedea aici nu numai radicalizarea opoziției, dar și o notă de sarcasm la adresa golului lăuntric al celui lipsit de virtutea iubirii.

Să mai pomenesc de armoniile cultivate pentru ele însele, în versuri și versete din *Cîntarea Cîntărilor*? „*Și mirosul mirurilor tale, mai mult decît toate miroasele*” (1, 2); „*căci capul meu se umplu de rouă și părul meu, de răurări de noapte*” (5, 2). Aș putea să citez îndelung dacă nu mi-ar fi gîndul să fac un ultim popas în ceea ce spuneam că reprezintă unitatea indisolubilă a limbii teologice și literare din *Biblia lui Șerban*.

Capitolele 6 și 7 din *Cartea Facerii* sînt consacrate potopului. Evenimentul central îl constituie construirea și rolul ambarcației cunoscute îndeobște sub numele de „corabia lui Noe”. *Septuaginta* desemnează această ambarcație prin termenul *kivotós*, care înseamnă „sicriu”, „coșciug”, ladă de lemn acoperită cu capac. Nimic n-ar fi fost mai la îndemîna tălmăcitorilor din 1688 decît să-l traducă prin „corabie”, așa cum au făcut-o cei de mai tîrziu. Ei însă iau în seamă intenția autorului sacru, că adică nu e vorba de o navă obișnuită, cu punte dreaptă, ci de una total deosebită, cu pereți înalți și acoperiș în două clinuri. Ei se hotărîsc astfel pentru o altă echivalență verbală, dar – și aici e miezul problemei – pentru unul și același termen grecesc ei folosesc nu unul, ci două cuvinte: românescul „sicriu” și neologismul „chivot”. Aceasta însă nu se face la împlinire, nici din greșală, și nici măcar de dragul unei variații lexicale, ci în funcție de contextul gîndirii teologice. Atîta vreme cît Noe primește instrucțiuni asupra construirii vasului, acesta este desemnat prin „sicriu”; accentul cade nu pe sensul denotativ al cuvîntului – cel din

intenția lui Dumnezeu –, ci pe sensul său conotativ – rezonanța pe care o are el în conștiința lui Noe. În condițiile unui cataclism de proporțiile potopului, nava ar putea să devină un uriaș sicriu care-i poartă pe cei ce au murit de foame sau devorați între ei. De îndată însă ce Noe ia cunoștință de rolul salvator al navei, aceasta începe să fie numită „chivot”. Prin transferul lexical se operează, de fapt, transferul în simbol. Cuvântul „sicriu” (purător de moarte) este înlocuit prin opusul său, „chivot” (purător de viață), cu trimitere la chivotul legământului din vremea lui Moise, la nava mîntuitoare a Bisericii, la chivotul în care se păstrează Sfintele Taine. Gîndire teologică de cea mai rafinată nuanță.

Dar literatura? Să ascultăm un extras din capitolul 7 și să ne îndulcim de frumusețea limbii române de la sfîrșitul secolului al 17-lea, urmărind vigoarea substantivelor, dinamica verbelor, plasticitatea adjectivelor și adverbilor, alternanța timpurilor narrative, ritmul și muzicalitatea frazei: „*Și zise Domnul Dumnezeu către Noe: Intră tu și toată casa ta în chivot, pentru că pre tine te-am văzut drept înaintea Mea întru neamul acesta. Și den dobitoacele ceale curate adu înlăuntru cătră tine, cîte șapte, cîte șapte, parte bărbătească și parte fâmeiască, iară den dobitoacele ceale ce nu-s curate, cîte doao, cîte doao, bărbat și fâmeaie /.../ Și făcu Noe toate cîte-i poruncii lui Domnul Dumnezău. /.../ Întru ani 6 sute și 1 în viața lui Noe într-o doao lună, în 21 ale lunii într-această zi să desfăcură toate izvoarele fără-fundului și jghiaburile ceriului s-au deschis. Și fu ploaie pre pămînt 40 de zile și 40 de nopți. /.../ Și să întăriia apa și să înmulția foarte pre pămînt, și plutea chivotul deasupra apei. Iară apa să întăriia foarte-foarte pre pămînt, și acoperi toți munții cei nalți, care era supt ceriu. /.../ Și muri tot trupul ce să mișca pre pămînt, al păsărilor și al dobitoacelor, și al hiarălor, și tot tîrîtoriul ce să mișca pre pămînt. Și tot omul, și toate cîte au suflare de viață... Și să stinse toată rădicarea carea era asupra feații a tot pămîntul, den om pînă în dobitoc, și tîrîtoarele, și păsările ceriului de pre pămînt să stinseră. Și rămase singur Noe și cei ce era cu dînsid în chivot*”, (Facere, 7, 1–24). Asemenea virtuți de stil nu le vom mai întîlni decît peste două secole, în tabloul viu al bătăliei de la Rovine, din *Scrisoarea a III-a*; și nu e deloc exagerat să credem că vasta sinteză de limbă literară a *Bibliei lui Șerban* este aluatul în care s-a dospit și din care a crescut pîinea cea de astăzi și de totdeauna, Eminescu.

De cîte ori m-am referit la cîrturarii din a căror pană s-a ivit *Biblia de la București* i-am numit, într-adins, tîlmăcitori, nu traducători. A tîlmăci e mai mult decît a traduce, (adică a transpune un text dintr-o limbă în alta); înseamnă – după Dicționar – a interpreta, a țîlcui, a explica, a lămuri, a deslega, a desluși, a ghici o problemă sau o întrebare. Le spunem astfel nu pentru că așa s-au numit ei, ci pentru că o merită. Opera lor stă mărturie. Alegînd cuvintele, gîndul lor a iscodit veșnic pe dedesubt, să se lovească cu gîndul celui ce a scris întîi; potrivindu-le, grija lor a fost la cei ce le vor citi. Nu întotdeauna și peste tot au izbutit, dar biruințele lor, iată, străbat veacurile unei culturi care le datorează enorm.

Întreaga noastră recunoștință față de voievodul Șerban Cantacuzino, patronul și chivernisitorul acestei uriașe opere, ca și față de marele și sfântul Constantin Brîncoveanu, urmașul și continuatorul său; întreaga noastră venerație pentru Dositei al Ierusalimului și Teodosie al Ungrovlahiei, cei ce au binecuvîntat-o; toată admirația noastră pentru Constantin Stolnicul Cantacuzino, care va fi avut adevărata inițiativă; întreaga noastră cinstire lui Mitrofan, episcopul tipograf și cărturar! Dacă însă trebuie să aducem astăzi cuiva un omagiu profund și cuprinzător, acesta trebuie așternut, întru amintire, la picioarele celor ce ne-au tălmăcit Scripturile, pentru înțîia oară și pentru totdeauna, în limba părinților și a urmașilor noștri. Iar omagiul nostru este cu atît mai emoționant cu cît nici măcar nu le știm, tuturor, numele; și nici numărul. Încercăm să-i descoperim pe cei necunoscuți, ne străduim – noi – să-i reabilităm pe cei năpăstuiți; care mai de care – filologi, critici, istorici literari sau simpli scriitori – emitem ipoteze, deschidem controverse, stîrnim pasiuni, încrucișăm spade numai ca să știm, de pildă, dacă Spătarul Nicolae Mileșu a avut sau nu o contribuție în făurirea acestei opere – și dacă da, de ce numele său nu este scris în carte, de ce a fost omis de frații Greceanu, de ce l-a ignorat voievodul Șerban, de ce nu l-a repus în circulație prietenul Constantin Brîncoveanu, de ce el nu a protestat, de ce nu i se face odată dreptate..., ca să nu mai vorbim de acei „oameni ai locului” – cîți vor fi fost –, cărturarii pe ale căror pagini au lucrat, în final, Grecenii. Toate acestea sînt bune și folositoare; o cultură este obligată să-și consolideze conștiința de sine prin luminarea unghiurilor ei obscure. Dar, privind lucrurile pe dinlăuntru și de departe, e probabil că Spătarul ar zîmbi cu îngăduință. Noi îi judecăm pe cei vechi prin optica noastră de oameni ai secolului 20, cu aplombul celui ce iscălește o carte cu gîndul la originalitate, priorități, drepturi de autor, ediții de lux și tiraje de masă, publicitate, glorie, asigurarea posterității... Orgoliile noastre însă nu erau și ale lor. Dacă chiar în vremea noastră se afirmă că principala însușire morală a traducătorului biblic trebuie să fie umilința, bătrînii noștri de demult o aveau în sînge. Cînd se hotărau să-și pună numele pe o carte, ei o făceau nu pentru a-și revendica merite, ci pentru a-și asuma responsabilități „Eu voi da seama de ale mele cîte scriu” exclama, îngrijorat, cronicarul Miron Costin. Iertarea pe care tipograful obișnuiau s-o ceară cititorului nu era o simplă formulă ceremonială, ci un act de smerenie sinceră. Însuși Șerban Cantacuzino, poate singurul îndreptățit la orgoliu, ca principe ce se afla, își prezintă opera nu ca pe o premieră, ci cu conștiința că absența ei însemnase o rămînere în urmă, că ea este menită să umple un gol. Cu atît mai smerit era cărturarul pe care îl omagiem astăzi, omul datoriei, rob al gîndului muncitor, singuraticul nopții de taină, frămîntat de neliniști și îndoieli, înfricoșat că stă față-n față cu graiul însuși al lui Dumnezeu, de a cărui dreaptă tălmăcire va trebui să dea seama la Judecata de Apoi. „Unde voi găsi cuvîntul ce exprimă adevărul?” va striga, din adîncul disperării, Eminescu. Este, desigur, și strigătul Șerbului lui Șerban, chinuitul slovei nesupuse, cel ce caută zadarnic cuvîntul adevărului și care, în cele din urmă, ostenit, desnădăjduit,

aproape învins, se ridică de sub opaiț, se duce la fereastră, își lipește fruntea de geam și așteaptă să-i vină cuvântul pe o rază de lună... el, știutul sau neștiutul de astăzi, în veci pomenitul de graiuri îngerești. Deschidem cartea și nu-l aflăm în carte, închidem cartea și el se află într-însa.

Cartea lui, în socotințele noastre, se mai cheamă și monument.

Da, dar nu prin colosala imobilitate a unui sfinx, ci întru monumentalitatea Muntelui Sinai¹⁵.

¹⁵ Comunicare prezentată la Institutul Teologic din București, în ziua de 17 noiembrie 1988, în cadrul Simpozionului dedicat aniversării a 300 de ani de la apariția „Bibliei de la București”. Apărută parțial în „Revista de istorie și teorie literară”, 3–4/1988; text integral în „Biserica Ortodoxă Română”, 11–12/1988. Reluată, cu unele adaptări, ca Prelegere Festivă în Aula Dumitru Stăniloae a Facultății de Teologie din Alba Iulia, la 20 octombrie 2008.